

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK DİL KURUMU YAYINLARI: 793/I

**TÜRK DİLİ ARAŞTIRMALARI
YILLIĞI**

**BELLETEN
1998/I**

ANKARA, 2004

DEDE KORKUT HİKÂYELERİNDE DİL-ÜSLÛP BAĞLANTISI

Zeynep KORKMAZ

1. Dede Korkut, Türk destan edebiyatının doruğa yükselmiş bir şaheseridir. Bilindiği gibi destanlar, bir milletin, bir toplumun kendi tarihi boyunca süregelen yaşayış safhalarını ve ortak kültür değerlerini zaman imbiğinden süzerek kendisine yansıtmış ve günümüze aktarmış olan eserlerdir. Bu bakımdan taşıdıkları tarihî, sosyal ve kültürel değerler çok yönlüdür. Dede Korkut da bu nitelikte bir eserdir. Ancak, onu kendi döneminin değerli birçok eserinin de üstüne çıkaran ve destan edebiyatının doruğuna yükselten yanı, dilindeki güzellik ve üslûbundaki mükemmelliktir.

Göçebe Oğuz boylarının bir hanlık düzeni içinde IX.-XI. yüzyıldan XV. yüzyıla, Sirderya boylarından Doğu Anadolu ve Azerbaycan'a kadar uzanan mücadele ve yaşayışlarının ifadesi olan *Dede Korkut Kitabı*, bilindiği üzere, XV. yüzyıl sonlarında yazıya aktarılmıştır. Dil yapısı Eski Anadolu Türkçesini temsil eder. Dede Korkut hikâyelerinin dili, Eski Anadolu Türkçesinin öteki eserleri ile karşılaştırıldığında, aralarında tam bir koşutluk olduğu görülür.

Dede Korkut hikâyelerinin Dresden ve Vatikan nüshalarının yayına hazırlanması ile birlikte, dili üzerinde de değerli çalışmalar yapılmış; eserin imlâ, ses bilgisi, şekil bilgisi ve cümle yapısı ile ilgili özellikleri ayrıntılı ölçülerle ortaya konmuştur.¹ Bu nedenle biz, Dede Korkut'un bu yönü üzerinde durmayı gereksiz saydık. Yalnız onun temsil ettiği dil yapısı üzerindeki görüşleri kendi açımızdan kısa bir değerlendirmeden geçirmek, daha sonra da asıl konuya, dil-üslûp bağlantısına eğilmek istiyoruz.

2. Dede Korkut'un dili üzerinde genişlemesine durmuş olan E. M. Demircizade, Azerbaycan Türkçesinin oluşmasındaki şartları ve Dede Korkut metnindeki birbirine paralel bazı gramer şekillerini göz önünde bulundurarak eserin dil yapısı bakımından saf Oğuz (veya Guz) dilini temsil etmeyip Oğuz ve Kıpçak dil özelliklerinin karışık kaynaşmasından oluştuğu² görüşündedir. Biz bu görüşün, XV. yüzyıl Eski Anadolu Türkçesinin dil yapısı göz önünde bulundurulacak yeni bir değerlendirmeden geçirilmesi gerektiği kanısındayız. Şöyle ki: Hepimizce de bilindiği üzere, Dede Korkut

¹ E. M. Demircizade, '*Kitab-ı Dede Gorgud*' *Destanlarının Dili*, Bakı 1959, 157 s.; Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı II*, İndeks-Gramer, Ankara 1963, 483 s.; Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, İstanbul 1973, s. CLXXXVI-CCLXIX, Dil ve Üslûp.

² E. M. Demircizade, *a. g. e.*, s. 29-32.

hikâyeleri, genel dil yapısı bakımından Eski Anadolu Türkçesinin Doğu Anadolu ve Azerbaycan kesimine girer. Oğuz Türkçesine dayanan Anadolu yazı dilinin oluşma dönemi XII. yüzyılın ikinci yarısı ile XIII. yüzyılın ilk yarısıdır. Yani Anadolu Selçukluları dönemidir. XIII. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak edebî eserler verilmiştir.³ Oğuz Türkçesinin XIII. yüzyıl sonlarından XV. yüzyıl sonlarına kadar uzanan ve Anadolu Beylikleri ile temsil edilen dönemine de Eski Anadolu Türkçesi diyoruz. Bu dönem, dilde bir yandan eski Doğu Türkçesine veya Kıpçakçaya ait Oğuz dışı bazı özelliklerin yer almış olması yanında, büyük çapta, Oğuz konuşma dilinin olduğu gibi yazıya aktarılması yoluyla oluşmuştur. Dilin kelime hazinesinde hem Eski Türkçeden gelen sözler hem de Oğuzcadan aktarılan sözler vardır. Dilin dış yapısı açısından Arapça, Farsça gibi yabancı kelimeler çok azdır. Yalnız XIII. ve XIV. yüzyıl Anadolu'sunda Oğuz dışı özellikler ile Oğuzcanın karışımından oluşan ve dil yapılarındaki belirgin bazı ayrılıklar dolayısıyla "olga-bolga" veya "olgay-bolgay" dili diye adlandırılan bazı eserlerin varlığı da bilinmektedir: *Behcetü'l-hadâik*⁴, *Ali'nin Kıssa-i Yûsufu*⁵, *Kudurî Tercümesi*⁶, aslı henüz bulunamamış olan *Kitâb-ı Güzîde*⁷ ve 1343 tarihli bir *Feraiz Kitabı*⁸ gibi. Ancak, şurası da kesindir ki; Anadolu ve Azerbaycan bölgelerini içine alan Oğuz Türkçesi daha XIV. yüzyıl ortalarından başlayarak bu karışık dil yapısını Oğuzca temelindeki yoğunlaşmalarla arındırmıştır. Dolayısıyla Oğuz dışı özellikler süratle körelmiş ve kullanımdan düşmüştür. Hatta bu gelişme dolayısıyla, XIII ve XIV. yüzyılın karışık dilli eserlerinin XV. yüzyılda "rûşen ve aydın Türkîye aktarılmış olduğu" şeklindeki kayıtlar⁹, bu arındırmanın önemli bir göstergesidir. Üstelik, yazı dilinin başlangıç döneminde ancak bazı eserlerde göze çarpan bu ayrılıkların şahıslara bağlı münferit ağız ayrılıklarından öteye geçmediğini ileri süren görüşler de vardır¹⁰.

Yalnız, bu dönemde, Anadolu'da daha standart özelliklere dayalı klâsik yazı dili teşekkül etmemiş olduğundan, edebî eserlerde bölgeden bölgeye değişen ağız ayrılıkları yer almıştır. Üstelik XIV. ve XV. yüzyıllarda Azerbaycan Türkçesi, dil yapısı bakımından Eski Anadolu Türkçesinden kesin sınırlar ile ayrılmış da değildir.

³ Bu konuda geniş bilgi için bk. Zeynep Korkmaz, "XI.-XIII. yüzyıllar arasında Oğuzca", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Ankara 1995, s. 268-273; "Selçuklular çağı Türkçesinin genel yapısı", *a. g. e.*, s. 274-286; "Eski Türk yazı dillerinden yeni yazı dillerine geçiş devri ve özellikleri", *a. g. e.*, s. 296-303.

⁴ Mustafa Canpolat, "Behcetü'l-hadâik'in dili üzerine", *TDAY-Belleten* 1967, s. 165-175.

⁵ C. Brockelmann, "Ali's Qıssa-i Jûsuf der älteste Vorläufer der Osmanischen Literatur", *ABAW*, Berlin 1917.

⁶ Zeynep Korkmaz, "Eski Bir Kudurî Çevirisi", *XI. Türk Dil Kurultayı'nda Okunan Bilimsel Bildiriler*, Ankara 1968, s. 225-231.

⁷ Muhammed Baydur, *Akâid-i İslâm*, Manisa Ktp. no: 6886, s. 2a; İstanbul, Arkeoloji Ktp. no: 1498; Mukaddime.

⁸ Şinasi Tekin, "1343 tarihli bir Eski Anadolu Türkçesi metni ve Türk Dili tarihinde 'olga-bolga' Sorunu", *TDAY-Belleten* 1973-1974, s. 59-157.

⁹ Muhammed Baydur, yukarıda 6 numaralı notta verilen *Akâid-i İslâm* adlı eserinin mukaddimesinde 'olga-bolga' dilindeki *Kitâb-ı Güzîde*'nin "rûşen ve aydın Türkîye aktarıldığını" bildirmektedir.

¹⁰ Şinasi Tekin, *a. g. m.*, s. 64-71.

Sonradan Azerbaycan Türkçesine has sayılan bir kısım dil özellikleri, o dönemde genel eğilimler hâlinde elbette Eski Anadolu Türkçesinde de yer almıştır. Nitekim Kadı Burhaneddin, bağlı bulunduğu Sivas-Kayseri bölgesi dolayısıyla tam bir Anadolu şairi olduğu hâlde, dilinde, Azerbaycan bölgesi ile ortaklaşan özellikler görülür. Azerbaycan Türkçesinin, Oğuzcanın doğu kolunu oluşturacak biçimde Anadolu yazı dilinden, daha kesin sınırlar ile ayrılması da ancak XVI. yüzyılda başlar.

Bu açıklamalar ile varmak istediğimiz nokta şudur: Dede Korkut hikâyelerinin yazıya aktarıldığı XV. yüzyılın ikinci yarısında, Eski Anadolu Türkçesi, artık Oğuz dışı unsurlardan arındırılmış ve iyiden iyiye durulmuş Oğuzca kişiliğinde bir dil yapısına sahiptir. Ancak ağız ayrılıklarına göre yazılış yine devam etmektedir. Bu bakımdan Dede Korkut hikâyelerinin genel dil yapısı, Muharrem Ergin, Ahmet Caferoğlu ve Şîr Aliyef'in de işaret ettikleri gibi, Eski Anadolu Türkçesinin Doğu Anadolu ve Azerbaycan ağızlarına dayanmaktadır. Bizce bu dili, E. M. Demircizade'nin ısrarla belirttiği biçimde Oğuz-Kıpçak karışımı olarak kabul etmek mümkün değildir. Demircizade'nin Kıpçakçadan geçme diye belirttiği ses ve şekil bilgisi özelliklerinin hemen hepsi, Oğuzcadaki ağız ayrılıkları dolayısıyla Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde de görülen özelliklerdir. Kaşgarlı Mahmud'un, *Divanü Lûgati't-Türk*'te Oğuzca için verdiği bilgiler de yer yer Kıpçakça ile ortaklaşan bazı özelliklere rağmen, yine aynı niteliktedir¹¹. Belki Dede Korkut'ta arkaik bir kalıntı hâlinde birkaç Kıpçak lehçesi özelliğinin bulunduğu söylenebilir. Ancak, bizce iki ayrı lehçenin karışımından oluşmuş bir dil yapısından söz edilemez.

3. Orhan Şaik Gökyay da Dede Korkut ile Eski Anadolu Türkçesinin öteki eserleri arasındaki dil ortaklığına işaret eden birtakım açıklamalar yapmıştır. Ancak, Muharrem Ergin'in, Dede Korkut hikâyelerini dil bakımından salt Azerî lehçesinin bir ürünü saymasını bir diğer anlatımla, eserin sınırlarını yalnız Azerî lehçesini içine alacak biçimde daraltmasının doğru olmadığını belirtmiştir¹². Orhan Şaik Gökyay, bu konudaki kendi görüşünü de E. M. Demircizade'nin, Dede Korkut metninde, cümle öğeleri arasındaki bağlılığın ve sıranın bugünkü Azerbaycan Türkçesindeki kadar sağlam olmadığı ve dolayısıyla Dede Korkut metninin edebî dil hâlinde yazıya geçmediği görüşüne dayandırarak açıklamıştır¹³. Orhan Şaik Gökyay'a göre, Dede Korkut metni, Eski Anadolu Türkçesi yazı dilinin değil, konuşma dilinin özelliklerini taşımaktadır. Bu eserin, dil bakımından Süheyl ü Nevbahar, Garip-nâme, Kâbus-nâme, İskender-nâme ve Kelîle Dimne gibi eserlerin metinleri ile yani yazı dili ile benzerliğinin bulunmamasını ya da bu benzerliklerin az olmasını, Dede Korkut metninin yazı dili ile değil konuşma dili ile yazılmış olmasına bağlamıştır¹⁴. Bu konuda

¹¹ XI-XIII. yüzyıllar Oğuz Türkçesinin genel yapısı için bk. Zeynep Korkmaz, "Kaşgarlı Mahmud ve Oğuz Türkçesi", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Ankara 1995, s. 241-253.

¹² Orhan Şaik Gökyay, *a. g. e.*, s. CLXXXVIII-CXC.

¹³ Bk. *a. g. e.*, s. CXC-CXCI.

¹⁴ Not 13'te göst. sayfalar.

yaptığı öteki açıklamalar da aynı görüşü destekler niteliktedir. Yapılan açıklamalardan anlaşılıyor ki, Orhan Şaik Gökyay, Eski Anadolu Türkçesinin yazı dili ile konuşma dili arasında bir farklılık olduğu görüşündedir. Yanlış bir yoruma meydan verilmemesi için biz bu görüşün bir eleştiriden geçirilerek açıklığa kavuşturulması gerektiği inancındayız. Çünkü, Orhan Şaik Gökyay'ın sandığı gibi, Eski Anadolu Türkçesinde yazı dili ile konuşma dili ayrı doğrultularda yol almış ve birbirinden kesin sınırlar ile ayrılmış değildir. Aksine, aralarında gramer yapıları bakımından bir ortaklık ve koşutluk vardır. Hatta bu ortaklık, klişeleşmiş itibarı imlâ yerleşinceye kadar imlâ aracılığıyla yazıya da yansımıştır. Kelimeler söylendiği biçimde yazılmış, eklendiği kelime ile birer anlam birliği kuran *gibi, ile, için* vb. edatlar bile ilgili kelimeye bitleştirilmiştir. Dildeki söyleyiş özellikleri hareke veya ünlüleri temsil eden huruf-ı imlâ ile yazıya da aksettirilmiştir. Tarihî sözlük çalışmaları dolayısıyla incelediğimiz yığınlarla Eski Anadolu Türkçesi metinleri bunu açık olarak göstermektedir. Yalnız, Eski Anadolu Türkçesinde çeviri eserlerin sayısı da çok kabarık olduğundan, bunlarda Farsçanın cümle yapısının etkisini almış görüntüler söz konusudur. Bu da söz dağarcığı ile ilgilidir. Orhan Şaik Gökyay'ın sıraladığı eserler ile Dede Korkut metninin dil yapıları arasında gramer şekilleri bakımından bir ayrılık söz konusu değildir. Var olan ayrılık yalnızca üslûptadır. *Süheyl ü Nevbahar, Garip-nâme, İskender-nâme* gibi eserlerde, İran edebiyatını örnek alan klâsik yazı dili üslûbu hâkim olduğu hâlde, Dede Korkut'ta doğrudan doğruya destan dilinin ve halk edebiyatının söyleyiş ölçüleri hâkimdir. Bu da demektir ki, Dede Korkut hikâyelerinde hem yazıya geçirildiği devrin standart dil özellikleri hem de destanî bir eser olarak yazı dilinin sınırları dışında kalan halk dilinin belirgin üslûp özellikleri yer almıştır. Bu nedenle, ayrıcalık, konuşma dili ile yazı dili arasındaki yapı farkından değil, bir söyleyiş, bir anlatış biçimi olan üslûp ayrılığından kaynaklanmıştır.

4. Dede Korkut hikâyeleri, günümüze kadar uzanan yazılı metni ile nazım-nesir karışımı bir görünümündedir. Hikâyeler nesir dili; kahramanların konuşmaları (soylamalar) nazım dili ile anlatılmıştır. Eserin manzum bölümleri ile mensur bölümleri birbirinden ayrılmış değildir. Aksine iç içe girmiştir. Manzum bölümlerde çok kez düzenli bir nazım tekniği de göze çarpmaz. Eseri bu yönden inceleyen araştırmacılar, birbirinden farklı görüşler ortaya atmışlardır. Bu görüşler, Dede Korkut'ta manzum parçaların bulunmadığı, bunların aslında nesir olduğu¹⁵, yahut manzum parçaların bulunduğu fakat bunların vezin ve kafiye bakımından düzensiz olduğu, dolayısıyla serbest nazmı temsil ettiği¹⁶, ayrıca bu parçaların Türk halk edebiyatının klâsik biçimi olan dörtlüklere de uymadığı¹⁷ noktalarında özetlenebilir.¹⁸

¹⁵ Cahit Öztelli, *Türk Dili*, VII/82 (Temmuz 1988), s. 523-526.

¹⁶ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı I, Giriş-Metin-Faksimile*, Ankara 1958, s. 31.

¹⁷ Orhan Şaik Gökyay, *a. g. e.*, s. CCLXVII.

¹⁸ Bu görüşlerin ayrıntıları ve tartışması için bk. Osman Fikri Sertkaya, "Dede Korkut Kitabı'ndaki bazı manzum parçaların hece vezni ve manzume türü açısından değerlendirilerek yeniden okunması", *TDAY-Belleten 1988* (Ankara 1994), s. 156.

Dede Korkut'un manzum parçaları üzerindeki araştırma ve incelemeler yalnız bu görüşler ile noktalanmamış, devam ettirilmiştir. Bunlar Dede Korkut'taki dil-üslûp bağlantısı açısından da önemlidir. Tofig Davud Oğlu Melikov, Dede Korkut'taki soylamaların aliterasyonlu ve asonanslı eski Türk şiirine dayanmakla birlikte, İslâm kültürünün etkisi altında değişerek hece şiir sisteminin oluşmasına doğru yol aldığını belirtmiştir¹⁹. Destanlardaki şiir-nesir konusunu ve Dede Korkut'taki şiir tekniğinin tarihî gelişmesini gözden geçiren Kâmil Neriman Oğlu Veliyev ise, Dede Korkut'un eski Türk şiirinin ritim yaratan bütün özelliklerini nefsinde topladığını, hatta bir varsayım olarak mensur parçaların da vaktiyle şiir temeline dayandırılabilceğini öne sürmüştür. Bununla birlikte, "Dede Korkut'taki manzum parçalar hece vezninde midir?" sorusuna, kesin cevap vermenin mümkün olmadığına da işaret etmiştir. Sıraladığı örnekler ile eserde yalnız 7, 10, 11'li vezin kalıplarının değil, 15, 18, 19 ve 23'lü kalıpların da bulunduğunu belirtmiştir²⁰. Bu görüşlerin tümü genel bir değerlendirmeden geçirildiğinde, dil-üslûp bağlantısı açısından, eski Türk şiirinin aliterasyon, asonans, anlatım paralelizmi ve vurgu gibi ortak değer ölçülerini sürdüren Dede Korkut hikâyelerinin vezin bakımından Türk halk şiirinin özelliklerine aykırı düşmesi, doğrusu hiç de akla yatkın gelmemektedir. Bizce, bu bozulmaları zamanın getirdiği aşınmalara bağlamak yerinde olur. IX.-XI. yüzyıllardan XV. yüzyıl sonlarına gelinceye kadar, hikâye anlatma inceliklerini bilen ozanların, sazın eşliğinde bu hikâyelere yaptıkları geliştirici katkılar elbette küçümsenemez. Yalnız, unutmamak gerekir ki, bu eser aslında bir ozana ait olsa bile gittikçe kişisel özelliklerinden sıyrılarak göçebe Oğuz boylarının ortak duygu ve düşüncelerine tercüman olan anonim bir eser niteliği kazanmıştır. Bu yüzden de hikâyelerdeki manzum parçalar, zaman silindirinin aşındırıcı etkileri altında, yer yer aslındaki uyum ve güzelliklerden sıyrılan birtakım sapma ve bozulmalara uğramıştır. İşte bu durumu da hesaba katmak gerekir. Nitekim Osman Fikri Sertkaya, Dede Korkut metninde verilen bazı ipuçlarına dayanarak yaptığı yeni okuma denemesi ile 7 manzum parçayı onarımdan geçirmiştir. Böylece söz konusu parçaların 3+4 = 7'li ve 4+4 = 8'li kalıplara bağlı bentler oluşturduğunu ortaya koymuştur²¹.

Biz Sertkaya'nın görüşünü benimseyerek eserdeki 4+4+4 = 12 ve 5+6 = 11 heceli bentler de dâhil olmak üzere, bütün manzum parçaların böyle bir düzeltmeden geçirildiği takdirde, dil yapısı, nazım tekniği ve üslûp özellikleri açısından daha güvenilir parçaların ortaya çıkacağı düşüncesindeyiz.

Dede Korkut hikâyeleri, elimizdeki metniyle bile bir yandan eski Türk şiirinin ses uyumuna (aliterasyon) ve yarım kafiyeye (asonans) dayanan özellikleri, öte yandan

¹⁹ "Dedem Korkut Kitabı'nın nazım bölümlerinin yapısı üzerine", *TDAY-Belleten 1988* (Ankara 1994), s. 53-59.

²⁰ "Kitab-ı Dede Gorgud şe'rleri haggında bir nece söz", *TDAY-Belleten 1988* (Ankara 1994), s. 61-67.

²¹ Osman Fikri Sertkaya, "Dede Korkut Kitabı'ndaki bazı manzum parçaların hece vezni ve manzume türü açısından değerlendirilerek yeniden okunması", *TDAY-Belleten 1988* (Ankara 1994), s. 141-156.

daha sonraki Türk halk şiirinin hece veznine, kafiye ve redife dayanan nazım özellikleri ve mensur parçalarındaki anlatım paralelizmi ile Türk halk edebiyatının nesir-nazım karışımı mükemmel bir örneğini oluşturmuştur. Dil ve üslûp ile ilgili bu genel değerlendirmeden sonra, şimdi eserde üslûp güzelliği sağlayan birkaç özelliğe örnekler ile işaret etmek istiyoruz.

Dil-üslûp bağlantısı oluşturan öğeler:

5. Dede Korkut hikâyelerinde dil ve üslûp bağlantısı açısından birbirini tamamlayan iki temel özellik göze çarpar:

1. Bunlardan biri, eski Türk şiirinin ve Türk halk edebiyatının üslûbu canlı tutan, ona renk katan anlatım özelliklerini nefsinde toplamış olması,

2. İkincisi de dilin üslûp yönünden göçebe Oğuz boylarının yaşayış biçimine ve sosyal değerlerine ayak uyduracak bir yapıya sahip olmasıdır.

5/1. Birinci gruptaki özellikler *soylama* denilen manzum parçalarda, aynı seslerin mısra başlarında, mısra içlerinde tekrarlarından oluşan dikey ve yatay ses uyumları, yarım kafiyeler ve yerine göre vezin özellikleri ile sağlanmıştır. Böylece anlatıma, halk şiirine yaraşır bir güzellik katılmıştır. Kan Turalı Boyuna ait hikâyede, altı cellâdın pençesine düşen Kan Turalı'ya soydaşlarının seslenişini dile getiren soylamada:

*Kanlı kâfir iline dünin girdüñ
Kara buğa geldüğünde hurdahaş eyledüñ
Kağan aslan geldüğünde bilini бүkdüñ
Kara buğra geldüğünde ne kiçdüñ
Kara kara tağlardan haber aş
Kanlu kanlu sulardan haber giçe
Kalın Oğuz iline haber vara
Kañlı Koca oğlu Kan Turalı nitmiş diyeler
Kara buğa geldüğünde kılçatmamış diyeler
Kağan aslan geldüğünde ne kiçmiş diyeler²²*

Mısralarının yer aldığı bentle *k* sesinin oluşturduğu uyumlar ile *girdüñ / бүkdüñ / kiçdüñ, tağlardan / sulardan; aş / giçe / vara; nitmiş / kiçmiş* gibi aynı gramer şekillerine yarım kafiyeye ve rediflere dayanan anlatımlar bunun güzel bir örneğidir. Aynı hikâyede Kan Turalı'nın Selcen Hatun'a seslenen:

*Yalap yalap yalabıyan ince tonlum
Yir kasmayup yarıyan selvi boylum
Kar üstüne kan tammış gibi kızıl yañaklum,
Koşa badem sığmayan tar ağızlum*

mısraları ile başlayan soylaması da bu niteliktedir.

²² Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı 1*, s. 191. Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, s. 90.

Eserin olayları hikâye eden nesir bölümünde de nesir-nazım arası uyumlu bir anlatım²³ göze çarpar. Bu bölümdeki kelimeler, kelime grupları ve cümleler arasındaki uyum aynı gramer şekillerinin ve paralel anlatım biçimlerinin tekrarı ile sağlanmıştır. Ayrıca, uzun cümleler yerine yalın, açık ve kısa cümleler tercih edilmiştir. Öyle ki hikâyelerin anlatım biçimlerindeki ustalık, dilin ses yapısından gelen uyum özellikleri ile şekil yapısından gelen paralelizmi kaynaştırarak sanatlı halk diline özgü bir üslûp güzelliği yaratmıştır.

Eserin üslûbunda akıcılık ve güzellik yaratan özelliklerden biri de mensur parçalar ile manzum parçalar arasındaki anlatım ayrılığıdır. Bunun bir teknik ayrılık olduğu da söylenebilir. Bilindiği gibi mensur parçalarda genellikle hikâye biçiminde bir anlatım vardır. Bu anlatımın sürekli olarak devamı dinleyicileri sıkı bir monotonluk yaratır. İşte bu monotonluğu engellemek, anlatıma hareket ve canlılık kazandırmak üzere, sık sık kahramanlar da devreye sokulmuştur. Bu üslûp değişikliği ile olayların gelişmesi doğrudan doğruya kahramanların soylamalarına bağlanmıştır. Böylece, kahramanlara ait çeşitli duygu ve düşünceler hikâyeler arasına canlı parçalar hâlinde serpiştirilmiştir. Soylamaların bir hitap, bir ünlem veya bir dilek parçası ile başlaması da boşuna değildir.

Türkçede ünlem grubuna giren seslenmeler, hitaplar, dilin öteki söz ögelerine ve cümle yapısına güç katan, onu anlam bakımından süsleyen ve güçlendiren ve ayrıca dikkat çekme aracı olarak kullanılan ögelerdir. Hikâyeler ile kahramanların konuşmalarını birbirine bağlayan

A big baba!

Deveçe böyümişsin köşekçe akluñ yok!

*Depeçe böyümişsin tarıça beynüñ yok!*²⁴

Uruz'un, babası Kazan Bey'e hitabındaki:

Berü gelgil ağam Kazan!

Kalkubanı yirümden

(Boynu uzun) bidevi atum

*Saklar idüm bu gün için*²⁵

Dirse Han'ın oğlu Bogaç Han için Dede Korkut'un soylamasındaki:

Hey Dirse Han!

Biglik virgil bu oglana

*Taht virgil erdemlidir*²⁶

Şeklindeki seslenme ve dilekler bu geçişte anlatıma hareket ve canlılık katan parçalardır.

²³ Muharrem Ergin, I, s. 31; Orhan Şaik Gökyay, s. 96.

²⁴ Muharrem Ergin, I, s. 156; Osman Fikri Sertkaya, *a. g. m.*, s. 144

²⁵ Muharrem Ergin, I, s. 158; Orhan Şaik Gökyay, s. 62; Osman Fikri Sertkaya, *a. g. m.*, s. 145.

²⁶ Osman Fikri Sertkaya, *a. g. m.*, s. 149.

Gerçi hikâyelerde yer yer bir olaydan bir olaya geçerken söylenen klişeleşmiş, gelenek hâlindeki birtakım söz kalıpları da yer almıştır. Tanrı'dan söz açılınca sıralanan

Yücelerden yücesin/ Yüce Tañrı

Kimse bilmez nicesin/Görklü Tañrı;

Kadınların kocalarına olan sevgilerini dile getiren *Göz açuban gördüğüm/ Göñül virüb sevdiğüm/ Koç yiğidiüm, şah yiğidiüm veya mere kâfir aman/Tanrınıñ birliğine yoktur güman; at ayağı küllüg ozan dili çevük olur* ifadesi gibi.

Hikâyelerin sonlarında Korkut Ata'nın dilinden aktarılan: *Dedem Korkut gelüben boy boyladı soy soyladı. Bu Oğuznâme Yigenegün olsun didi. Yöm vireyin Hanum: yirlü kara taglaruñ yıkılmasun, gölgelüce kaba ağacuñ kesilmesün, ağ sakallı babañ yiri uçmak olsun, ağ pürçeklü anañ yiri behişt olsun, ahır soñı aru imandan ayırmasun, ağ alnuñda biş kelime du'a kılduk kabul olsun, günahuñuzu adı görklü Muhammed Mustafa yüzi suyına bağışlasun hanum hey!*²⁷ biçimindeki dualar da yine az çok birbirine benzer tekrarlarla dayanır. Ancak bu kalıp hâlindeki sözler bile hikâyelerin bütünü içinde üslûba renk katan sanatlı bir ifadeye bürünmüştür.

Anonim birer halk ürünü olan masalların girişlerindeki tekerlemeler, Dede Korkut hikâyelerinde daha anlamlı ve belirli bir şekilde hikâye kahramanlarını vasıflandıran söz kalıplarına dönüşmüştür. Salur Kazan'ın evinin yağmalanmasını hikâye eden bölümde Salur Kazan'ın: *Bir gün Ulaş oğlu, tülü kuşuñ yavrısı, beze miskin umudu, Amıt suyınıñ aslanı, Karaçuğuñ kaplanı, koñur atuñ iyesi, Han Uruz' uñ ağası, Bayındır Hanuñ güyegüsi, Kalın Oguzuñ devleti, kalmış yigit arhası Salur Kazan*²⁸ biçiminde sınıflandırılması gibi.

Eserin baş kısmında, hikâyelere başlamadan önce, ozanlar ozanı Dede Korkut ağzından dile getirilen uzun soylamadaki: *Allah Allah dimeyinçe işler oñmaz, kadir Tañrı virmeyinçe er baymaz. Ezelden yazılmasa kul başına kaza gelmez, ecel va'de irmeyinçe kimse ölmez* diye başlayan ve *Bir yigidiñ kara tağ yumrusınça malı olsa yağar, direr taleb eyler, nasibinden artuğın yiyebilmez. Urlaşuban sular taşsa deñiz tolmaz. Tekebbürlik eyleyenı Tañrı sevmez... yad oğulu saklamağ ile oğul olmaz, böyüyende Salur gider...* *Kara eşek başına uyan ursañ katır olmaz, karavaşa ton geyürseñ katun olmaz.*²⁹ diye devam eden deyimler, yüzyılların hayat tecrübesinden süzülerek oluşmuş bulunan uyumlu söz kalıplarıdır. Bunlar esere yalnız yukarıda belirtmeye çalıştığımız üslûp güzelliği katmakla kalmamış, hayat felsefesi ve dünya görüşü açısından bir anlam derinliği de katmıştır.

5/2. İkinci gruptaki özelliklere gelince:

Dede Korkut hikâyeleri; göçebe Oğuzların coğrafyasının, yaşayış biçimlerinin düşmanlarla olan çetin savaşlarının, sosyal ve kültürel değerlerinin ve geleneklerinin sanatlı bir anlatımıdır.

²⁷ Muharrem Ergin, I, s. 206; Orhan Şaik Gökyay, s. 104.

²⁸ Muharrem Ergin, I, s. 95; Orhan Şaik Gökyay, s. 16.

²⁹ Muharrem Ergin, I, s.73-74; Orhan Şaik Gökyay, s. 1-2.

Göçebe yaşayış biçiminde tabiat ön plândadır. Hayat tarzı güçlü olmayı ve sürekli mücadeleyi gerekli kılmıştır. Sosyal ve ekonomik yapı da tabiat şartları ile yakından ilgilidir.³⁰ Kahramanlar, tabiat şartlarının ağırlığına meydan okuyacak olağanüstü cesarete sahiptir.

Dil, sosyal yapının sadık bir aynası olduğu için, hikâyelerde göçebe Oğuz yaşayışının gerekli kıldığı şartlar, üslûp özellikleri hâlinde dile de yansımıştır. Bu bakımdan dikkatinizi çeken en belirgin özellik, bütün anlatımlarda ve tasvirlerde, soyutluk yerine somutluğun hâkim oluşudur. Eserdeki tasvirlere bakıldığında, bunların öteki edebî eserlerden ayrılan yanı hemen göze çarpmaktadır. Eserdeki Oğuz insanı her şeyden önce tabiatla bütünleşmiştir. Bundan dolayı da bütün hikâye bölümlerinde ve soylamalarda gökyüzü, dağ, tepe, ağaç, ırmak gibi cansız tabiat varlıkları canlandırılmış, kahramanlar bunlarla konuşturulmuş; tehlike anlarında bunlardan yardım ve haber beklenmiştir. Eserde bu özelliği yansıtan teşhis ve intak sanatının güzel örneklerine rastlanır. Nitekim, ordusundan haber alamayan Salur Kazan'ın "su" ile yaptığı söyleşi bu şahıslandırmanın ilgi çekici bir örneğidir:

Kazan aydur:

Çağnam çağnam kayalardan çıkan su

Ağaç gimileri oynadan su

Hasan ile Hüseynüñ hasreti su

Bağ ve bostanuñ ziyneti su

Ayişe ile Fatımanuñ nigâhi su

Şahbaz atlar gelüp içdüğü su

Kızıl develer gelüp kiçdüğü su

Ağ koyunlar gelüp çevresinde yatduğı su

Ordumuñ haberin bilür misin digil maña

Kara başum kurban olsun suyum saña

Yohsa karış virürin şimdi saña³¹

Oğuzların yaşayışında hayvan kültürünün de önemli bir yeri vardır. Bu özellik hikâyelerin üslûbunu da etkilemiş; onlara ne kadar değer verildiğini göstermiştir. Kahramanlar aynı şekilde atlarıyla, koyunlarıyla, kurtlarla ve sadık köpekleri ile de konuşmuşlardır. Beyrek'in kendi boz aygır atına seslenmesi bu durumun tipik bir örneğidir:

Açuk açuk meydana beñzer seniñ alınçuguñ

İki şeb çırağa beñzer seniñ gözçügezüñ

İbrişime beñzer seniñ yiliçüğüñ

İki koşa kardaşa beñzer seniñ kulaçuğuñ

³⁰ Dursun Yıldırım, "Dede Korkut ve Yunus Emre'de hayat, tabiat, tanrı ve ölüm", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XX (İstanbul 1972), s. 37.

³¹ Muharrem Ergin, I, s. 101; Orhan Şaik Gökyay, s. 20.

Eri muradına yitürür seniñ arhaçuğñ

At dimezem saña kartaş direm kartaşumdan yig.³²

Eserin temel yapısını oluşturan olaylar, her fırsatta insan ile tabiatı, insan ile hayvanlar arasındaki ilişkileri, aile bağlarının gücünü ve sosyal değerleri sergileyen anlatım tabloları ile süslenmiştir. Yalnız bir üslup özelliği olarak hikâyelerdeki benzetmeler ve isimleri vasıflandıran sıfatlar da soyut değil somuttur. Bunlar duyu organları ile algılanabilen, elle tutulur gözle görülür ve kulakla duyulur türden vasıflandırmalardır: *Salkım salkım esen tañ yilleri, tavla tavla şahbaz atlar, katar katar kızıl develer, karşı yatan karlu dağlar, ağca karlar, soğuk soğuk sular, argap argap kara dağlar, yalap yalap yalabıyan ince donlum, kırk ince billü kız* gibi. Verilen örneklerde görüldüğü üzere bu kestirmeden, açık ve net vasıflandırmalar, anlama güç ve güzellik katan ikilemeler ile de beslenmiştir. Görülüyor ki, öteki edebî eserlerde kahramanların kendi iç dünyasından kopup gelen duygu, düşünce ve hayallerin yerine, burada göçebe Oğuz toplumunun sosyal yapısında yer alan ortak değerlendirmeler ve klişeleşmiş söz kalıpları geçmiştir. Ama bunlar güzel bir söyleyişi yansıtmaktadır.

Hikâyelerde hareket ve oluş hâlindeki vasıflandırmalar, genellikle sıfat-fiiller ile karşılanmıştır:

Şahbaz atlar gelüp içdüğü su

Kızıl develer gelüp kiçdüğü su

Ağ koyunlar gelüp çevresinde yatduğı su³³ vb.

Bu söyleyiş biçimleri sanki tabiattaki hareket ve akışa ayak uydurmuş gibidir.

Eserde fiil cümlelerinin bolluğu da ayrı bir üslup özelliği oluşturmuştur. Olaylar anlatılırken yalnız hikâyeye üslubunun gereği olan geçmiş zaman kipi kullanılmamış; gerektiğinde geniş zaman, gereklilik, istek kiplerine de yer verilmiştir. Özellikle manzum parçalarda görülen:

Ay oğul ay oğul; vay göz açup gördüğüm, gönül virüp sevdüğüm; vay al duvağın iyese; A big baba! Hanum Kazan! gibi seslenmeler, emir, dilek, gelecek zaman kipleri ile kurulan fiil cümleleri ve tasvir fiilleri, karşılıklı soru-cevaba dayanan söyleşiler, eseri tek düzeli anlatım üslubundan sıyrıp, ona göçebe yaşayışındaki tempoya uygun bir hareketlilik ve renk katan özelliklerdir. Hele eser boyunca kısa, etkili ve birbiri ile uyumlu yargı bildiren cümlelerin kullanılmış olması, bu renkliliğe ayrıca bir kıvraklık ve üslup akıcılığı katmıştır. Aşağıda verilen sorulu-cevaplı konuşma biçimi bunun tipik bir örneğidir. Ozanla söyleşen Beyrek'in eşi:

Çalma ozan ayıtma ozan

Karaluça men kızuñ nesine gerek ozan

³² Muharrem Ergin, I, s.136; Orhan Şaik Gökyay, s. 45.

³³ Muharrem Ergin, I, s. 101; Orhan Şaik Gökyay, s. 20.

Karşu yatan kara tağı sorar olsañ
Ağam Beyreğün yaylasıydu
Ağam Beyrek gideli yaylarum yok
Sovuk sovuk sularını sorar olsañ
Ağam Beyreğün içidiyidi
Ağam Beyrek gideli içerüm yok
Tavla tavla şahbaz atları sorar olsañ
Ağam Beyreğün bindiyidi
Ağam Beyrek gideli binerüm yok
Katar katar develeri sorar olsañ
Ağam Beyreğün yüklediidi
Ağam Beyrek gideli yükledüm yok
Ağayılta ağça koyunu sorar olsañ
Ağam Beyreğün şöleniyidi
Ağam Beyrek gideli şölenüm yok
Karalu göklü otağı sorar olsañ
Ağam Beyreğüñdür.
Ağam Beyrek gideli köçerüm yok³⁴ diye sesleniyor.

Bu soylamadaki *yaylarum* (*yaylaya çıktığım*), *içerüm*, *binerüm*, *yükledüm*, *köçerüm* gibi zaman, oluş ve kılış özellikleri taşıyan sıfat-fiilleri, olumsuz *yok* ismi ile olumsuzluk bildiren birer isim cümlesine bağlayan söyleyiş biçimi, sanki Beyrek'in eşinin üzüntüsüne ayak uyduran bir durgunluğun ifadesidir. Buna rağmen metnin baştan başa sorulu-cevaplı kısa yargı cümlelerine bağlanmış olması, duygulardaki durgunluğu silen ve üslûba akıcılık katan bir başka özelliğidir. Böyle bir akıcılık eserin her yerinde göze çarpar. Orhan Şaik Gökyay, Dede Korkut'ta 2250 cümle tespit etmiştir. Bunlardan yalnız 250'si isim cümlesi, kalanların hepsi fiil cümlesidir.³⁵ Bu durum, eserdeki üslûp akıcılığının ve kıvraklığının bir başka tanığıdır.

Dede Korkut hikâyelerinin dil ve üslûbunda, Oğuzların yaşayış biçimi ile denkleşen daha birçok örnek sıralanabilir.

³⁴ Muharrem Ergin, I, s. 139-140; Orhan Şaik Gökyay, s. 47.

³⁵ Orhan Şaik Gökyay, s. CCIX-CCX.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Dede Korkut, dil ve üslup özellikleri bakımından, zamanın getirdiği bütün aşınma ve bozulmalara rağmen, yine de bir yandan göçebe Oğuz boylarının yaşayış biçimine ayak uyduran akıcı, kıvrak söyleyiş temposu öte yandan da Türkçenin anlatım gücündeki derinlik ve estetik değerler ile mükemmelliğe ve doruğa ulaşmış bir şaheserdir.